

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

Schleicher Veronika

Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1822–1960 között (Őslakosok, fürdővendégek, nyaralók)

Történelemtudományok Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője: Dr. Erdődy Gábor, DSc, egyetemi tanár

Európai etnológia program

A doktori program vezetője: Dr. Mohay Tamás, CSc, habilitált egyetemi docens

A bírálóbizottság elnöke:

Dr. Paládi-Kovács Attila MHAS, professor emeritus

A disszertáció opponensei:

Dr. Sárkány Mihály PhD

Dr. Gráfik Imre CSc

A bírálóbizottság tagja:

Dr. Fejős Zoltán CSc

A bírálóbizottság további tagjai:

Dr. Borsos Balázs DSc

Dr. Mohay Tamás, CSc, habilitált egyetemi docens

A bírálóbizottság titkára:

Dr. Bali János PhD, egyetemi adjunktus

Témavezető:

Dr. Szilágyi Miklós DSc

Budapest, 2014

Problémafelvetés

A Balaton térsége a mai Magyarország egyik legfontosabb idegenforgalmi régiója. Az ide áramló turizmus immár háromszáz esztendeje, a 18. század első évtizede óta formálja a tó környezetét és társadalmát. Értekezésemben ennek az időszaknak a középső szakaszát, az őslakos helyi társadalom átalakulásában legnagyobb jelentőségűnek bizonyult közel százötven esztendőt elemzem, a térségben formálódó kulturális kölcsönhatások szempontjából.

A kulturális kölcsönhatások háttérében összetett gazdasági és társadalmi folyamatok állnak, amelyek a térség őslakossága és az ide érkező, sokféle érdeket és szándékot megtestesítő nyaralócsoportok érintkezési felületén formálódtak. E folyamatok jelentőségére leglátványosabban – az egymással szintén bonyolult összefüggésrendszerben álló – környezet- és társadalomformáló tényezők statisztikai mutatói utalnak. A tó vízfelülete egyharmadával, vízállása méterekkel csökkent a vizsgált időszakban, miközben a partok talaja és növényzete, s ezzel összefüggésben a tó flórája és faunája is részben lecserélődött. A 19. század elején vízjoggal bíró települések száma (47) eleinte növekedésnek indult, majd a 20. század második felére jelentősen lecsökkent (34). 1960-ra szép számban keletkeztek új önálló közigazgatással bíró községek (7), miközben nagy múltú települések váltak falu- vagy várossrészé, illetve háttértelepüléssé. A településhálózat látványos átalakulása a mai napig folytatódik, legutolsó fejleményként például Balatonakarattya önállósulásával (2014). Míg a 19. században Keszthely volt a térség egyetlen városa, ma a települések több mint egyharmada város – közülük öt járási székhely is – és a községek urbanizációs mutatói is jelentősen jobbak a hazai vidéki adatoknál. Az egykori külterületi lakott helyek némelyike, mint például Balatonföldvár, ma 72 utcából álló kisváros, aszfaltozott utakkal és bevásárlóközpontokkal. Az átlagos magyarországi folyamatoktól eltérően alakult a térség lakosság száma is, amely a feudalizmus korához képest átlagosan 700%-os növekedést mutat. Ezen felül jelentős a szezonálisan itt tartózkodó népesség is – egyes számítások szerint nyaranta ma minden balatonkenesei lakosra mindössze négy centiméternyi Balaton-part jut.

A Balaton térségének ez a számokban (is) jól kifejezhető átalakulása mindeddig nem képezte történeti-társadalomtörténeti vizsgálatok tárgyát. Az egyes települések múltját bemutató munkák, illetve az idegenforgalomra koncentráló kötetek egyértelműen „fejlődésként” értelmezik a változásokat. Az őslakosság életminőségével kapcsolatos számadatok vizsgálata

azonban jelentősen árnyalja ezt a képet. Nemcsak az őslakosság számaránya csökkent le az állandó lakosságon belül (mára mindössze egyharmadra becsülhető), de az általa használt víz- és szárazföldi területek mennyisége is. Ezzel a folyamattal párhuzamosan – a vizsgált időszakban, illetve a mai napig jellemzően – az átlagosnál magasabb lett ugyan az életszínvonal, de az őslakosság fokozatosan kiszorult a sorsával és környezetével kapcsolatos döntéshozatalból, veszített befolyásából. Értekezésemben ezt az ellentmondásos folyamatot, amely tehát egyaránt leírható a térség urbanizációját jelentő sikertörténetként és az őslakosságot ért mentális és fizikai terhelésként, a térséget közösen használó, majd egyre jellemzőbben közösen birtokló társadalmi csoportok kulturális kölcsönhatásain, s ezen belül konfliktusain keresztül elemzem. A kölcsönhatások „tétje” a Balaton-térség hagyományos kultúrájának átalakulása. Ezt a folyamatot a fizikai és szimbolikus térhasználat, illetve az ezzel összefüggő társadalmi kapcsolatok témáján keresztül mutatom be, a vizsgált mintegy másfél évszázadot hat – társadalomtörténeti szempontból, s így az elemzett kölcsönhatások szempontjából is markánsan elkülöníthető – korszakra osztva.

Az őslakosság és a nyaralónépeség gyakorta konfliktusokba torkolló kölcsönhatásai – természetükből adódóan – valóban „kölcsönösek” voltak. Az idegenforgalom az őslakosság felé a mindenkori elit modernizációs törekvéseit éppúgy közvetítette, mint társadalomképének alkalmasint konzervatív és kirekesztő mintáit. A Balaton új népeisége elsősorban a városi életforma és értékrend közvetítésével vett részt a kölcsönhatásban, ám saját kultúrájának „nyaralói” életformává alakításában szükségszerűen támaszkodott a lokális tudásra, akár kultúra elemeinek átvétele, akár felülírása, átértelmezése révén. Értekezésemben a kölcsönhatások általam feltárt minden típusát bemutatom, a legkülönfélébb forrásokból származó adatokra támaszkodva.

E heterogén adathalmaz elemzésére az értekezés utolsó részében az őslakosság hagyományos kultúrájának átalakulása szempontjából teszek kísérletet. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az ellentmondásos kulturális hatások egymásra rétegződése összességben a helyi társadalom modernizálódása vagy bezárkózása irányába hatott-e. E kérdésfeltevésnek meglátásom szerint nem csupán történeti értéke van, de a térség jelenkori válságtüneteinek és konfliktusainak megértéséhez is részben ez adja meg a kulcsot. A téma elemzéséhez első megközelítésben három tudományos paradigma kínálkozott. Tíz éve tartó kutatómunkám kezdeti szakaszában elsősorban az etnográfiai leírásokra támaszkodva próbáltam meg a térség kultúrájára vonatkozó kérdéseket megfogalmazni, ez a megközelítés azonban – elsősorban

szűkös szempontrendszere miatt – természetlennek bizonyult. Hasonlóan zsákutcába vezetett a polgárosodásparadigma elemzési szempontként való alkalmazása is, főként módszertani okokból. Turizmus és modernizáció – egymással összefüggő, de egymásból közvetlenül le nem vezethető – jelenségeinek együttes vizsgálata, az összetett problematikát sejtető adatok sokaságának elemzése tette világossá, hogy a térség kulturális átalakulásának megértéséhez a turizmusantropológia kérdésfelvetésein keresztül vezet az út. Ez az a tudományos paradigma, amelyben a kulturális interakciók és a modernizáció-antimodernizáció kérdései egyaránt érvényesen vethetők fel, annak ellenére is, hogy az alapvetően a posztmodern kultúra megértésére létrejött tudomány fogalomrendszerét kell történeti összefüggések között alkalmazni.

Az értekezés szerkezete

Az 1. fejezet az értekezésben használt fogalmak (Balaton, turizmus, nyaralók, őslakosok) körülhatárolására, illetve a kijelölt tér- és időbeli keretek indoklására tesz kísérletet, majd bemutatja az adatgyűjtés és kutatás során használt módszereket és a feltárt forrástípusokat.

Az értekezés első fele (a 2–3. valamint a 4.1. fejezetek) a térség kulturális átalakulásának makro folyamatait mutatja be. A vizsgált korszakot tagoló társadalom- és turizmustörténeti szakaszok, a térség hagyományos kultúrájának turizmus előtti tagoltsága, majd a kulturális mintázat homogenizálódása s egyúttal új típusú differenciálódása kirajzolják azokat a térség egészére jellemző általános folyamatokat, amelyek az egyes faluközösségek, nyaralótelepek, háztartások szintjén zajló kölcsönhatások keretét adják.

A 4.2 és 5. fejezet a turizmusban termelődő kapcsolatok és konfliktusok rendszerét tárja fel a Balaton-térség mikroterében: az egyén, a háztartások és a közösen használt terek szintjén.

A 6. fejezet a kölcsönös értelmezési kísérleteket mutatja be, részben szintén a személyes kapcsolatok szintjén, részben a térség egészére kivetítve. Megkísérlem rekonstruálni azt a képet, amelyet a Balaton térségében találkozó, különböző kulturális gyökerekkel bíró egyének és csoportok egymásról kialakítottak a vizsgált időszakban, beleértve a „másik” értelmezésnek azt a szintjét is, amely kulturális javak áramlását és átkódolását tette lehetővé.

A 7. fejezet a vizsgált jelenségeket abból a szempontból összegzi, hogy a térségben születő új kulturális minőségek mennyire voltak életképesek: a különböző kulturális mintázatok részleges

egymásba csúszása valóban a modernizáció zálogát jelentette-e, ahogyan a balatoni turizmus jelenségeivel foglalkozó történészek egy része állította.

Módszerek, források, tudománytörténeti keretek

A Balaton térségének kulturális kölcsönhatásai az értekezésben tárgyalt összefüggésrendszerben mind ez idáig nem képezték néprajzi, kultúranropológiai, szociológiai vagy kultúrtörténeti kutatások tárgyát. Közvetlen szakirodalmi előzmények híján és a téma jellegéből adódóan sokféle forrásból származó, rendkívül heterogén adathalmazra kellett támaszkodnom. Az egymás mellé helyezett adatok, éppen a forrástípusok gazdagsága révén, eddig fel nem tárt összefüggésrendszereket rajzoltak ki. A felhasznált források alapvetően két csoportba sorolhatók: értelmező, szerkesztett szövegek (pl. novella, néprajzi leírás stb.), amelyek maguk is más forrásokból származó adatokat dolgoznak fel (saját élmény, sajtó, terepmunka stb.), illetve elsődleges, „nyers” források (interjúszöveg, levéltári iratanyag stb.). Dolgozatomban mindkét forrástípust nyers adatforrásként kezeltem, a megfelelő forráskritika alkalmazásával.

A különböző forrástípusok közül a térség hagyományos kultúrájának megértését szolgálta az országismertető statisztikai irodalom, a táj- és népleíró irodalom, a néprajzi, művelődéstörténeti szakirodalom és a helytörténeti irodalom, amelyeknek adataira elsősorban a 3.1 és az 5. fejezetben támaszkodtam. A térség etnográfiai képének megrajzolását nem tekintettem feladatomnak. A Balatonra vonatkozó gazdag néprajzi adathalmaz „újraolvasása” egyrészt a fürdőkultúrával kapcsolatba lépő hagyományos kultúra szerkezetének és sajátosságainak feltárását szolgálta. Másrészt annak a vízhez kötött balatoni életformának a bemutatását, amely korábban nem képezte etnográfiai vizsgálatok tárgyát, sőt amelynek létét – mind Jankó Jánosnak a balatoni nép szárazföldi természetére vonatkozó állításában, mind pedig a turizmus vízparti kultúrateremtési ambíciójának alárendelve – tagadták az eddigi vizsgálatok. A fürdőlevelek, a balatoni sajtó, a turisztikai kiadványok és a településtörténeti monográfiák elsősorban a turizmus – témám szempontjából fontos – jelenségeinek feltárását tették lehetővé, míg a levéltári források a turizmus intézményrendszerének működéséhez szolgáltatott adatokat. A néprajzi szakmunkákban megszokottnál nagyobb hangsúllyal támaszkodtam az önéletrajzi ihletésű művek – naplók, visszaemlékezések, szépirodalmi alkotások – adataira, amelyek a turizmus egykori szereplőinek kulturális beállítódásait más

forrásoknál érzékenyebb eszközökkel tárják fel. A Balaton térségében végzett saját, illetve csoportos terepmunka eredményeire (interjúszövegek, kérdőíves felmérések, képi források) elsősorban a szakirodalomban alig vagy egyáltalán nem érintett kérdések tárgyalásakor támaszkodtam. Ezek közé tartozik az öslakosság turisztikai szerepvállalása, a szobakiadástól kezdve a nyaralók étel-miszer-ellátásán keresztül a legkülönbözőbb turisztikai szolgáltatói és alkalmazotti szerepkörökig. A másik terület, amelyre az interjúkban feltárt személyes emlékezet megbízhatóan rá tudott mutatni, és így az egyéb forrásokból származó adatokat igazolni, illetve árnyalni volt képes, az életforma vízhez kötött tevékenységei voltak, az orvhalásztól a ruhamosáson keresztül a jégvágásig.

A heterogén forráscsoportok adatainak feltárása és elemzése vezetett az értekezés speciális kérdésfeltevéseinek pontosításához, a földrajzi és időbeni keretek körülhatárolásához. A különböző kultúrák találkozása és egymásra hatása a Balaton térségében napjainkban is zajló és új fordulatokat hozó folyamat. Maga az adatgyűjtés kiterjedt mind az államszocializmus évtizedeire, mind a rendszerváltás utáni időszakra és bizonyos kortárs jelenségekre is. A kulturális kölcsönhatások vizsgálatát mégis az 1822 és 1960 közötti időszakra korlátoztam, annak érdekében, hogy – az összetett társadalomtörténeti folyamatok ellenére – legalább két szempontból homogén adatok elemzését végezhessem el. A kölcsönhatások vizsgálatának két kulcsfogalma a közösen használt tér és a térben kitermelődő társadalmi kapcsolatok, amelyeknek erőterében a hagyományos kultúra jelenségei formálódnak. A legfrissebb levéltári kutatások szerint a balatoni idegenforgalom kezdő időpontjának az 1702. esztendő tekinthetjük: ekkor keletkezett az a szerződés, amely a Füred határában létesített gyógyfürdő (Savanyúvíz) bérbeadását rögzíti. A közel másfél évszázadon át tartó gyógyfürdői gyakorlattal (ivókúra, szénsavas kádfürdő, köpölyözés stb.) szemben 1822-ben a Balaton tavában létesített úgynevezett „hidegfürdő” hivatalos megnyitása a balatoni terek átrendeződésének szimbolikus eseménye volt. Ez lett annak a folyamatnak a kezdete, amelynek során a tó értelmezése az öslakosság Balaton-képétől merőben idegen fordulatot vett. A „gyógyító” Balaton, majd a reformkorban hozzá társuló „hazafias Balaton” voltak az első olyan rétegei a Balaton turisztikai értelmezésének, amelyekre a későbbiekben további jelentésrétegek rakódtak. Ezek az újabb és újabb jelentésrétegek elfedték, illetve megkérdőjelezték azt az értelmezési keretet, amelyet a hagyományos Balaton-használat számtalan apró mozzanata – a halászat, a vízivás, a kenderáztatás stb. – töltött meg összetett jelentéssel.

Szintén a terek hagyományos használatában és értelmezésében beállt minőségi fordulat indokolja a záró korszakhatár kijelölését. Mint azt az értekezés 5. fejezetében részletesen bemutatom, az őslakosság életvilágai a terjeszkedő turizmus hatására számtalan ponton módosultak, leglátványosabban a 2. világháború előtti két évtizedben. Sem a munkalehetőségek és társadalmi kapcsolatok bővülése, sem a hagyományos paraszti életforma keretét adó terek és cselekvések szűkülése nem számolta fel azonban az őslakosság kultúráját a maga rendszerszerűségében. Erre csak az 1958 és 1960 között lezajlott tévesztést követően került sor, amely végleg elhomályosította a hagyományos kultúra perspektíváit, és az agráriumhoz kötött életstratégiája megváltoztatására készítette az őslakosságot. Ez egyrészt elvándorlást jelentett, másrészt pedig – a balatoni turizmus története során először – aktív, kezdeményező, sőt befektető magatartás kifejlesztését, amelyeknek köszönhetően a megélhetés egyik fő pillérévé a turizmus vált. Ez a folyamat felgyorsította a lokális társadalmak – korábban megkezdődött – átrétegződését is. Az 1960 után a háttértelepülésekről, sőt más országrészekből, majd 1990-től más országokból állandó lakosként és egyúttal idegenforgalmi szolgáltatóként beköltözők tömegei miatt az elmúlt ötven esztendő társadalmi és kulturális folyamatai már csak erős korlátokkal tekinthetők „az őslakosság” és „a nyaralónépesség” közötti kölcsönhatásoknak. Ez további érvet szolgáltat az 1960-as esztendő korszakhatárként való kijelöléséhez.

Az elemzés földrajzi kereteinek kijelölésekor szintén az a szándék érvényesült, hogy a vizsgált kölcsönhatásokat (a lehetőségekhez képest) egynemű adathalmazként lehessen kezelni. Nem volt cél az 1. fejezetben részletesen körvonalazott (változó területű) Balaton régió történetének elemzése, a 600-tól akár 5774 négyzetkilométerig kiterjedő terület társadalomtörténetének áttekintése. Mivel az értekezés tárgya a környezet és a társadalom idegenforgalom hatására történő átalakulása, illetve az átalakulás különböző mezőiben keletkező gazdasági és kulturális érintkezési formák, a „Balaton térsége” a dolgozat keretein belül mindazon községeket jelenti, amelyek ebben a folyamatban érintve voltak. Azok a fizikai terek állnak tehát a vizsgálat homlokterében, amelyeket egyrészt a vízjogból következően, másrészt a lakóhely-élettér azonossága révén, harmadrészt pedig a turizmus következtében a vizsgált társadalmi rétegek közösen használtak.

A Balaton térségében található kultúrák egymásra hatásának kérdéskörét értekezésemben a turizmusantropológia komplex szempontrendszerére, elméleti-fogalmi kereteire támaszkodva mutattam be. A tér, a településhálózat, a társadalom és a kulturális mintázatok speciális összefüggésrendszerének megrajzolását elsősorban a turizmuskutatások elmúlt évtizedekben

született eredményeiből kiemelt három problémakör segítette: 1. A turizmus rendkívül bonyolult párbeszédben áll mind a hagyománnyal, mind pedig a modernitással. 2. A turizmus minden típusa – akár már olyan „szelíd” formái is, mint amilyenek a 19. századi polgári kultúra erkölcsiségében fogant utazási formák – mint interpretációs kultúra gyarmatosítja a másféle életvilágokat. Ezzel együtt a turizmus mindenütt gazdasági hasznot hoz a helyieknek, még ha nem is minden esetben ők a fő nyertesei a változásoknak. Ennek ellenére a turizmust a helyiek részéről mindig és mindenütt kísérik ellenérzések is, hol csekélyebbek, hol látványosabbak. 3. A turizmusjelenség történeti és tipológiai szempontból is igen változékony. E változékony formációkban sokféleképpen alakulhat a lokális kultúra, „a hagyomány” sorsa: feloldódhat, de fel is értékelődhet a turizmus értékvilágában. A tájjal és a néppel kapcsolatos elvárások nem függetlenek attól, hogy a turizmus története az adott térségben mennyire kapcsolódott össze a néprajzkutatással, mennyire támaszkodott annak eredményeire és értékrendjére.

Eredmények

Az értekezés kiinduló állítása, hogy a Balaton-térség 19. században kezdődő turisztikai régióvá alakulása és ennek következményei nem érthetők meg a térség hagyományos kulturális képének újraalkotása nélkül. A turizmus folyamatában érintett települések nem egyforma utat jártak be a vizsgált időszakban és azt követően sem: egyes falvak az idegenforgalom rohamléptekkel urbanizálódó zászlóshajóivá, mások stagnáló háttértelepülésekké váltak. Ezek a különbségek részben a speciális kistérségi, illetve települési – környezeti és társadalmi – adottságokkal függtek össze, amelyek nem vezethetők le a „Balatonmellék” 19–20. század fordulóján rögzült etnográfiai képéből: az északi és déli part vélt és valós kulturális különbségeiből. Az északi és déli part eltéréseire épülő leegyszerűsített kultúrmorfológiai mintázat helyett több szempont figyelembevételével a Balaton közvetlen parti területeit kulturálisan tagolt térségként, egymással egyedileg vagy településcsoportonként jellemző gazdasági és társadalmi kapcsolatokat ápoló, de centrális hálózatba nem rendeződő községek laza füzéréként érdemes leírni. A történeti és társadalmi adottságokból adódó modernizációs potenciáljukat tekintve a vizsgált települések többféle modellt alkottak. Ezek nem azonosíthatók sem a különböző földrajzi-néprajzi módszerekkel megragadható kulturális mikrorégiókkal, sem a sok jellemzőben látványosan különböző északi vagy déli parttal, mint „statisztikai” alapon különböző földrajzi-néprajzi egységekkel.

Ugyanakkor e sokféleképpen tagolt terület hagyományos kultúrájának van egy eddig kellőképpen nem hangsúlyozott, sőt tagadott homogén vonása: a Balaton és a vízparti területek sajátos tájhasználat.

Ez a kulturális mintázat a turizmus folyamatában átrendeződött. Bár ezt az átalakulást az urbanizációs hatásokra utalva homogenizálódásként szokás leírni, elemzésemben inkább az ezzel ellenétes, a korábbi vizsgálatokban nem tárgyalt differenciálódás jelenségét hangsúlyozom. Az eredeti, eltérő modernizációs potenciállal jellemezhető községek hálózata a turisztikai tájban is erős, de egészen más jellegű megosztottságot mutatott. A hagyományosan központ nélküli tájból turisztikai centrumok, kirándulóhelyek, a nyaralók társadalmi státusza szerint rangsorba helyezkedő nyaralótelepek emelkedtek ki, amelyekben az elméletileg lehetséges kulturális kölcsönhatásoknak más-más típusai váltak jellemzővé. Az őslakosság turisztikai szerepvállalását, kulturális nyitását vagy bezárkózását döntően befolyásolta, hogy településfejlődése a vizsgált évtizedekben melyik modellbe illeszkedett: az önálló településsé előlépett külterületek, az önálló identitású nyaralótelepeikkel sajátos konfliktusos szimbiózisban élő községek vagy a fürdőtelepeikkel szerves egységet alkotó falvak sajátosságait mutatták-e.

A térség átalakulásának sajátos vonása a turizmus igazgatási és érdek-képviselői intézményrendszerének kialakulása, amely korábban nem képezte vizsgálatok tárgyát. Az értekezés nem törekedett az egyes igazgatási szintek, kormányzati szervek, intézmények és az egyesületek történetének megírására, bemutatja azonban azt a folyamatot, amelynek során a térség fejlesztésével kapcsolatos döntések egyre messzebb kerültek az őslakosságtól, megnehezítve szempontjaik érvényesítését és a rendelet-, illetve törvényalkotási folyamatok átláthatóságát. A folyamat nem csak a kulturális kapcsolatok egyenlőtlensége irányába hatott hosszú távon, de megnehezítette a felelős állampolgárrá válás folyamatát is, évtizedekkel a kommunista hatalomátvétel, az állam totális hatalmának kiépítése előtt.

Az idegenforgalom megindulása óta számtalan forrás utal a turizmus őslakosságra gyakorolt hatására, mindenekelőtt annak anyagi gyarapodására. Mind ez idáig azonban egyetlen vizsgálat tárgyát sem képezte azon lehetséges szolgáltatások, vállalkozások, alkalmazotti kapcsolatok rendszerbe foglalása, amelyek e szerepvállalás különböző útjait jelzik. Értekezésemben e viszonyrendszer elemeit öt típusba sorolva mutatom be az alapján, hogy az őslakossággal kialakított viszony mennyire tekinthető kiegyenlítettnek, és mennyire adott alkalmat a kulturális javak valamiféle cseréjére. Igyekeztem rámutatni e turisztikai

kapcsolatok kettős természetére, amelyben legalább annyira fontos elem volt az üzlet, az anyagi gyarapodás kézzelfogható lehetősége és a kapcsolatban rejlő identitáskínálatra való reakció: a turizmusban közvetített városi kultúrához és a holdudvarában rejlő társadalmi mobilitási utakhoz való viszony kialakítása. Éppen e viszony szempontjából fontos rámutatni a balatoni turizmus – más turisztikai régióktól elütő – sajátosságára: a nyaralótelepek szerepére. A nyaralótelepek mint a városi-nagyvárosi polgárok rekreációs és identitástörekvéseinek helyszínei egyszerre keltettek és elégítettek ki turisztikai igényeket, az öslakosság turisztikai szerepvállalásának tehát nemcsak terepei, de – annak minden részletében – konkurenciái is voltak.

A nyaralótelepek a térhasználat átalakulása szempontjából is speciális terhelést jelentettek, és tovább növelték a kulturális kapcsolatok minden téren megmutakozó egyenlőtlenségét. Az öslakosság víz- és vízparthasználatának speciális balatoni jellegzetességei és ezek fokozatos visszaszorulása a turizmus folyamatában szintén nem képezték korábbi vizsgálatok tárgyát. Értekezésemben interjúk és a helytörténeti-néprajzi irodalom szórványos adatai alapján kíséreltem megrajzolni a Balaton térségében egymással kapcsolatba, majd konfliktusba került két eltérő szerkezetű és logikájú térhasználati rendszer találkozását és egymásra hatását. Az öslakosság által használt terek és az ezekben folytatott tevékenységek visszaszorulása a vizsgált időszakban jobbra a közvetlen vízpartra korlátozódott. Ebben az időszakban alapozódott meg azonban a táj egészére kiterjedt térfoglalási folyamat, amely a hagyományos kultúra szinte teljes felőrlésével végződött.

A térfoglalási folyamat szimbolikus tartományában zajlott a Balaton-térség értelmezése, amely a vizsgált témák közül a leginkább nyilvánvalóvá tette a balatoni turizmus gyarmatosító természetét. A változatos kulturális kapcsolatokban kezdettől fogva zajlott a kulturális javak cseréje. Az öslakosság átvette a turizmussal a térségbe áramló kulturális- és identitáskínálat – számára az adott gazdasági és mentális állapotban emészthető – modernizációs elemeit, miközben az igazi nagy kihívás: a turizmus és a hagyományos kultúra, illetve gazdálkodási szerkezet összekapcsolódásával keletkező új kulturális minta csábítása elől mindvégig elzárkózott. A nyaralónépeség a turizmus fogyasztási rendszerében ismerkedett meg a hagyományos kultúra néhány kiválasztott elemével, miközben az általa folytatott kultúrharc keretében egymásnak ellentmondó elvárásokat támasztott a hagyományos kultúrával szemben, amelynek végső soron a létjogosultságát is kétségbe vonta.

A szerzőnek a témakörben megjelent publikációi

- 2004 Balatoni emlékeink. A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi gyűjteményének balatoni műtárgyai. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 23: 215–241.
- 2007 Hívő nyaralók, nyaraló hívek. Fürdőtelepi templomok és kápolnák a Balaton-parton I. In S. Lackovits Emőke – Szőcsné Gazda Enikő (szerk): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön 2005. szeptember*: 405–418. Sepsiszentgyörgy – Veszprém: Székely Nemzeti Múzeum – Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság
- 2007 *Zsákmány. Tárgyak és vágyak a Balatonon. Kiállítási katalógus. A Dominó 2006 → sorozat 10. kiállítása a Laczkó Dezső Múzeumban 2007 január 26 – augusztus 31.* Veszprém: Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság
- 2010 Terek, képek, eszmék. A hagyományos kultúra és a hagyományhoz való viszony változatai a Balaton térségében. *Tabula* 13. 1: 19–48.
- 2010 Víziszony és vízimádat. 19–20. századi Balaton-értelmezések. In Bartha Elek – Keményfi Róbert – Lajos Veronika (szerk): *A víz kultúrája*: 64–82. Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. *Studia Folkloristica et Ethnographica* 55.
- 2011 Helyek és színek. A Balaton-parti települések identitáskeresése a turizmus szolgálatában In Fejős Zoltán (szerk): *Színre vitt helyek*: 100–111. Budapest: Néprajzi Múzeum. *Tabula* könyvek 11.
- 2012 Kéjpart, lidósítás és velencei est a Magyar Tengeren. Minták és hatások balatoni fürdőkultúra fejlesztésében. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 26: 147–164.